

<https://doi.org/10.62837/2025.7.259>

fil. f.d GÜNAY İMAMƏLİYEVƏ SƏRDAR QIZI

Sumqayıt Dövlət Universiteti,

Sumqayıt, Azərbaycan

Orcide:0000-0001-7282-1295

gunay.imamaliyeva@sdu.edu.az

GƏLƏCƏK ZAMANIN MORFOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ “OĞUZNAMƏ”LƏRİN DİLİNDƏ

Xülasə

Gələcək zamanın hər iki növü – qəti gələcək və qeyri-qəti gələcək zaman şəkilçiləri tədqiq etdiyimiz yazılı abidələrdə işlənmişdir. Məlumdur ki, -acaq, -acək qəti gələcək zaman şəkilçisi müasir dilimizdə məhsuldar bir şəkilçi kimi işlənir. Lakin həm S.Əlizadənin tərtib etdiyi “Oğuznamə”, həm də “Kitabi-Dədə Qorqud” yazılı abidələrində yalnız bir nümunədə -acaq, -acək şəkilçilərindən istifadə olunmuşdur. Nəzmlə yazılmış bu əsərlərdən fərqli olaraq, nəsrə yazılmış olan Ə.Bahadır xanın “Şəcərəi-Tərakimə” və F.Rəşidəddinin “Oğuznamə”sində isə -acaq, -acək şəkilçilərindən geniş şəkildə istifadə olunmuşdur. Demək ki, nəsr ilə yazılmış əsərlərdə bu şəkilçilər daha geniş işlənmə tezliyinə malik olub.

-ar, -ər qeyri-qəti gələcək zaman şəkilçisinin həm təsdiq, həm də inkar forması tədqiq etdiyimiz abidələrdə geniş şəkildə işlənmişdir.

Açar sözlər: Oğuznamə, türk dilləri, zaman, gələcək zaman, qəti gələcək zaman, qeyri-qəti gələcək zaman, morfoloji xüsusiyyətlər.

Gələcək zaman növü hal və hərəkətin danışığ zamanından sonra icra olunacağını göstərir. Deməli, o hələ həyata keçməmiş olan, icra olunmamış olan hərəkətləri ifadə edir. Məhz buna görə də gələcək zaman keçmiş və indiki zamanla müqayisə edildikdə, dildə daha az istifadə olunur.

“Türk dillərində feilin gələcək zamanı özünü əsasən iki formada göstərir. Lakin bəzi dilçilər müxtəlif türk dillərində feilin gələcək zamanının daha artıq formalarından bəhs edirlər. Məsələn: A.N.Kononov türk dillərində feilin gələcək zamanının aşağıdakı formalarının mövcud olduğunu göstərir: indiki gələcək, qəti gələcək, yaxın gələcək, gələcək keçmiş və icra olunmamış gələcək. Bunlardan müstəqil zamanlar kimi bizcə yalnız ikisini qəbul etmək olar: indiki gələcək və qəti gələcək” [1, s.88].

G.F.Əliyeva qeyd edir ki, bütün türk dillərində mövcud olan gələcək zaman şəkilçiləri ilə yanaşı, yalnız müəyyən türk dili və ya türk dilləri qrupuna xas olan gələcək zaman şəkilçiləri də vardır. Məsələn: -ar, -er; Gələcək zaman forması -ır, -ir, -ur, -ur, -r bütün türk dilləri üçün xarakterik olduğu halda, -acaq, -acək gələcək zaman forması türk dillərinin bütün oğuz qruplarında geniş şəkildə işlənir, uyğur

oğuz qrupu türk dillərində ümumiyyətlə yoxdur. Türk dili ailəsinə daxil olan qığçaq, bulqar və karluq qruplarında çox nadir hallarda işlənir [3, s.65].

L.A.Pokrovskaya qaqaüz dilində gələcək zamanı iki növə ayırır: Qeyri-müəyyən və müəyyən gələcək zaman. Müəllif yazır: “Qeyri-müəyyən gələcək zaman saitlə bitən feillərə -p, samitlə bitən feillərə -ap, -äp, -ыp, -ип, -ур, -үр şəkilçilərini artırmaqla yaranır. Bu, tarixən -ap, -äp feili sifətlərindən yaranmışdır. Feillərin əksəriyyəti qeyri-müəyyən gələcək zamanda iki formada işlənir: алар-алыр (yəni alar, ümumiyyətlə, ala bilər). Eləcə də: гидәр – гидир, дойурар-дойируп və s.

Qeyri-müəyyən gələcək zaman bəzən də беки//бежим (белки) (может быть-бәлкә) modal sözünün iştirakı ilə də yaranır. Məsələn: Бекимлаанааларыз-Бәлкә кәләм алақ” [9, s.184].

Qaqaüz dilində qəti gələcək zaman müəyyən gələcək zaman termini ilə işlənir. Gələcək zamanın bu növü haqqında L.A.Pokrovskaya qeyd edir: “Müəyyən (qəti) gələcək zaman - (-й)ажәк> (-й)ежәк şəkilçilərindən düzəlir. Arxa sıra saitləri olan feil əsasına artırılarkən ж affrikatının və mərkəzi dialektin təsiri ilə a saitinin sıxılması baş verir: yəni (-й)ажәк, (-й)ежәк//ыжәк.

Cənub dialektində (-й)ажәк variantı qorunub saxlanılır. Bu şəkilçi tarixən -ажәк, -ежәк feili sifət şəkilçisindən yaranmışdır” [9, s.191].

D.Q.Tumaşeva tatar dilində gələcək zamanın müəyyən və qeyri-müəyyən növlərindən də bəhs etmişdir. Müəllif yazır: “-p/-mac sonluqlu qeyri-müəyyən gələcək zaman (qeyri-qəti gələcək) danışılan məqamdan sonra baş verəcək hərəkəti bildirir. Bu gələcək zaman -ачәк şəkilçili müəyyən və ya qəti gələcək zaman feillərindən fərqlənir. Bu feillərdə daha çox ehtimal, güman məna çalarları özünü göstərir”. Məsələn: Укытучылыкныдаташдардатурыкилер, ахры. – «Вероятно, придётся бросить и учительскую работу». – Yəqin ki, müəllimlik işimi də atmalı olacağam”.

Ehtimallıq mənası mətnlə, modal sözlərlə, cümlə strukturu ilə ifadə olunur [14, s.54].

-ачәк sonluqlu qəti gələcək zaman və ya müəyyən gələcək zaman -ачәк, -әчәк saitlə bitən feillərdə isə -ясәк, ячәк şəkilçiləri ilə yaranır. Məsələn: уйла-й-а -ачәк, эшлә-и-әчәк, qrafik cəhətdən уйлаячәк, эшләясәк. Bəzi qrammatika kitablarında -чәк, -чәк kimi şəkilçi göstərilir. Bu şəkilçilər sözün leksik əsasına artırılır, al-acak, al-qan, al-dı, a-acı və s. Tatar dialektlərində -чәк, -чәк şəkilçiləri ilə düzələn formaya da rast gəlinir. İnkār forması isə -ма, - мә, bəzi hallarda isə түгел ədatı ilə yaranır. Məsələn: «Мин, унжидегәчыкканегет, малајгаошамаәчакмынмонналары». - «Мне пошәл семнадцатый год, и я больше не буду походить на мальчишкы». Мәним 17 уаşıм oldu və мән artıq баласа оғлана охшатауасағам. «Нәофәлбухактасојләшәчәктүгел». «Науфаль не будет говорит об этом». – Nofәl bu haqda danışмауасақ. Çox nadir hallarda inkarlığı bildirmək üçünюкmodal sözü ilə işlənmiş мәсдәр tәrkibi istifadә olunur. Mәсәлән: «Пашлыйалачагыдаюк». «И не сможет

бросить». – Və ata bilməyəcək. Bu formaya dialektlərdə rast gəlinir [14, s.56].

Azərbaycan dilində feilin gələcək zaman formasının iki növü qəbul olunmuşdur. Bu formalar qəti gələcək zaman forması və qeyri-qəti gələcək zaman forması terminləri ilə ifadə edilir. Onların ifadə edilməsi fərqli olmuş və həmin məsələ Azərbaycan dilçiliyində konkret mənada indi də mübahisəli olmaqda qalır.

“Gələcək zaman formaları məktəb qrammatikasında müəyyən gələcək zaman forması və müzare zaman forması, Azərb.SSR.EA-nın dərc etdiyi “Azərbaycan dilinin qrammatikası”nda (II cild, 1980) müəyyən gələcək zaman forması və qeyri-müəyyən gələcək zaman forması, M.H.Hüseynzadənin “Müasir Azərbaycan dili” (II hissə, 1983) kitabında isə qəti gələcək zaman forması və qeyri-qəti gələcək zaman forması kimi adlandırılmışdır.

Fikrimizcə, bunlardan ən uğurlu olanları sonunculardır, yəni, qəti gələcək zaman və qeyri-qəti gələcək zaman terminləridir.

Müzare termininə gəldikdə isə, o, müasir dilimizə uyğun deyil. O, ərəb sözüdür, şəriklik mənasını bildirir. -ar² forması ilə düzələn gələcək zaman formasına güman ki, vaxtilə ona görə müzare adı verilmişdir ki, onun mənasında həm indiki, həm də gələcək zaman forması anlayışları mövcud idi.

Azərbaycan dilinin tarixi materialları sübut edir ki, -ar² forması dilimizin əvvəlki inkişaf dövrlərində həm indiki, həm də gələcək zaman formasını bildirmişdir. Lakin müasir dilimizdə həmin formanın bu cəhətdən məzmun hüdudu tamamilə təyin olduğundan, artıq onun müzare adlandırılması məqsədə uyğun hesab edilmir” [1, s.90].

“Azərbaycan dilinin qrammatikası”nda gələcək zaman formasının iki növü olduğu bildirilir:

“1) Qəti gələcək zaman növü - feil əsasına -acaq(-əcək, -yacaq, -yəcək) şəkilçilərinin artırılması ilə düzəlir. Məsələn: yazacaq, gələcək, oxuyacaq və s.

2) Qeyri-qəti gələcək zaman növü – feil əsasına -ar (-ər, -yar, -yər) şəkilçilərinin artırılması ilə düzəlir. Məsələn: alar, gələr, oxuyar, işləyər və s.”[105, s. 199].

H.İ.Mirzəzadə gələcək zaman formasının iki növü olduğunu bildirib:

“1. Qəti gələcək zaman növü: a) (-y) -əcək, (-y) -acaq; b) (-i) -sər; c) (-y) -əsi, (-y) -ası.

2. Qeyri-qəti (müzare) gələcək zaman növü: a) -ar, -ər; b) -ır, -ir, -ur, -ür”.

H.İ.Mirzəzadə qeyd edir ki, XVIII əsrdən bu şəkilçilərdən hər biri konkret bir zamanın müəyyən göstəricisi kimi ədəbi dildə stabilləşmişdir. Həmin əsrə qədər isə sinonim şəkilçilər kimi özünü büruzə vermişdir. Onun inkar forması isə -maz², -mar², -man², -manam² şəkilçiləri vasitəsilə düzəldilir [6, s.152-159].

H.İ.Mirzəzadənin şərhində (-i) -sər; (-y) -əsi, (-y) -ası qəti gələcək zaman forması şəkilçiləri F.Rəşidəddinin “Oğuznamə”si, “Kitabi-Dədə Qorqud”, Ə.Bahadır xanın “Şəcərəi-Tərakimə” əsərlərində istifadə edilməyib.

S.Əlizadənin işlədiyi “Oğuznamə”də -ası, -əsi qəti gələcək zaman forması mənasında yalnız bir misedə istifadə edilib:

Heyvan **alası** taşından, adam **alası** içindən [7, s.88].

Misaldan görüldüyü üzrə, -ası, -əsi şəkilçisini asanlıqla -acaq, -əcək şəkilçisi ilə əvəz etmək mümkündür.

M.Ş.Rəhimovun araşdırdığı yazılı abidələrdə də -ası, -əsi şəkilçisi zaman mənasını bildirir. Müəllif qeyd edir: “Azərbaycan dilinin mövcud yazılı abidələrini, həmçinin şifahi ədəbiyyat nümunələrini, eləcə də dialekt və şivələrini gözdən keçirdikdə məlum olur ki, -ası, -əsi formasından dilimizin tarixi boyu aşağıdakı zaman bildirmək üçün istifadə edilmişdir: qəti gələcək zaman forması və indiki zaman forması” [10, s.224-226].

M.Ş.Rəhimov yazır ki, -ası, -əsi zaman forması xəbər şəklinin qəti gələcək zaman (-acaq, -əcək) forması mənasını bildirmək üçün işlənir. Bu zaman, -ası, -əsi iş və hərəkətin gələcəkdə yerinə yetirilməsinin lazımlığını deyil, danışanın fikrincə qətliyini ifadə edir; başqa sözlə desək, -ası, -əsi forması müasir ədəbi dilimizdəki -acaq, -əcək formasının ekvivalenti kimi işlənir. Məsələn:

Sən **olasisan** ona əlamət;

Əz ziri-zəmin **qılasisan** cuş [Xətai, XV əsr]. [10, s.224-226]

Azərbaycan dilinin XVI əsrdən öncəki dövründə geniş yayılmış bu hadisə

(-ası, -əsi = -acaq, -əcək) dilimizdən tam olaraq çıxmamış, bir sıra dialekt və şivələrdə, ədəbi dildə isə feili sifət məzmununda (yazılacaq məktub – yazılacaq məktub, deyiləsi söz – deyiləcək söz və s.) indi də qorunub qalmışdır.

M.Ş.Rəhimov yazır: “-ası, -əsi forması xəbər şəklinin indiki zamanı mənasında çıxış edir.

Məsələn:

Getməz oldu bu könlümün qarası,

Eşq oduna cigərcigim **yanası**.

Qırq məqamdan mənim bağrım **yanası**

Mərhəm eylə dörd qapıda sər indi [Xətai, XV əsr].

Burada Qırq məqamdan mənim bağrım yanası cümləsindəki yanası sözünün müasir dildə yanır və ya yanmaqdadır mənasında olduğu göz qabağındadır” [10, s. 224-226].

Y.M.Seyidov [13, s.332], M.H.Hüseynzadə [5, s.175], A.A.Axundov [1, s.90], B.Ə.Xəlilov [4, s.227] da, gələcək zamanın iki növü olduğunu göstərmişlər.

Deməli, müasir Azərbaycan dilində gələcək zaman formaca və məzmunca iki şəkildə – qəti gələcək və qeyri-qəti gələcək zaman şəklində ifadə olunur.

Qəti gələcək zaman növü -acaq² şəkilçisini əlavə etməklə əmələ gəlir. -acaq² şəkilçisinin mənşəyi haqqında ədəbi dilimizdə fərqli fikirlər söylənilmişdir. Bu məsələ ilə bağlı A.A.Axundov yazır: “Azərbaycan dilçilərindən Z.Tağızadə felin qəti gələcək zamanının -çağ (axşam, səhər) sözü ilə bağlı olduğunu müdafiə edir. Belə ki,

ala+çağ=al+acağ=al+acaq olmuşdur, və sonralar ahəng qanunu ilə əlaqədar olaraq iki cür (-acaq, -əcək) işlənmişdir. Bəzi dialekt və şivələrdə indi də gələcək zaman şəkilçilərinin ahəngə görə deyil, ancaq bir formada işlədilməsi bu mülahizənin doğruluğunu bir daha təsdiq edir. Məsələn: Quba, Zaqatala, Qax şivələrində -yeyəcək əvəzinə yiyacağ; gedəcək əvəzinə gidəcəğ deyilir” [1, s.7].

A.A.Axundov qeyd edir ki, Felin iltizam forması da əvvəllər müəyyən-gələcək zaman mənasını ifadə edib, sonralar fərqləndirilib, -a, -a> -ey // -yey şəkilçiləri isə qəti şəkildə-acaq, -əcək şəklində düzəlib. Bunu Azərbaycan dilinin tarixi materialları da təsdiq edir. Ədəbi dilin bir forması olan -acaq² şəkilçisinin sonrakı inkişafı belədir: -ac, -əc üzərinə feili sifət əmələ gətirən -aq, -ək şəkilçiləri artırılmış və-acaq² formalı feili sifət əmələ gəlmiş (müqayisə edin: qorx+aq, ürk+ək) və həmin feili sifət qəti gələcək zamanı ifadə etmişdir.

Fikrimizcə, Azərbaycan dilində -acaq² şəkilçiləri belə yaranmışdır [1, s.93].

D.Q.Tumaşeva yazır ki, sonu -acaq şəkilçisi ilə bitən fellər qəti gələcək zaman və ya -əcək ilə bitən müəyyən gələcək zaman yaradır.Məsələn: уйла-й-а -ачак, эшлэ-и-эчэк, qrafik cəhətdən уйлаячак, эшлэячэк. Bəzi qrammatika kitablarında -чак, -чэк kimi şəkilçi göstərilir. Bu şəkilçilər sözün leksik kökünə artırılır, al-acak, al-qan, al-dı, a-acı və s. Tatar dialektlərində -чак, -чэк şəkilçiləri ilə yaranan formaya da rast gəlinir. İnkər forması isə -ма, - мә, bəzi hallarda isə түгел ədatı ilə düzəlib.

“Oğuznamə”də gələcək zamanın tarixi nöqtəyi-nəzərdən araşdırarkən bir çox maraqlı faktlara rast gəlmək olar. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində qəti gələcək zaman şəkilçisi məhsuldar şəkildə işlənsə də, Oğuznamədə yalnız bir misalda qəti gələcək zaman şəkilçisi işlənir. Aşağıdakı misalı nəzərdən keçirək:

Eşək... qoduğ ... qaçan **olacaqdur** [7, s.45].

Fərqləndirmə üçün bildirək ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” yazılı abidəsində də -acaq, -əcək qəti gələcək zaman şəkilçisindən istifadə edilməyib.

“Oğuznamə” və “Kitabi-Dədə Qorqud” yazılı abidəsindən fərqli olaraq, Ə.Bahadır xanın “Şəcəri-Tərakimə” yazılı abidəsində -acaq, -əcək şəkilçisindən çox geniş şəkildə, məhsuldar şəkilçi kimi işlənib. Aşağıdakı nümunələri nəzərdən keçirək:

Bəs mənim söylədiklərim nə **olacaq?**! [2, s.45]; Mən onların bir neçəsindən **danışacağam** [32,s.76]; Dördünün də törəmələri haqqında, hər birindən ayrılıqda, Tanrıya xoş olsa, [hələ] **danışacağıq** [2,s.100].

“Şəcəri-Tərakimə” əsərində olduğu kimi F.Rəşidəddinin “Oğuznamə”sində də-acaq, -əcək şəkilçisindən çox geniş formada istifadə edilib. Aşağıdakı misallara baxaq:

Kim bu zülmətdə bir şey tapıb özünə götürsə bayıra çıxan kimi bunun peşmançılığını **çəkəcək**, amma bir şey götürməyən də peşiman **olacaq** [11,s.19]; Orada isfahanlılar əzilib **basılacaqlar** və qeyri **qaçacaqlar** [11, s.33]; Əgər deyilənlər doğru olsa, onu öldürəcəyəm [11, s.53].

Misallardan da məlum olduğu kimi, -acaq, -əcək qəti gələcək zaman növ şəkilçisi tarixən stabil bir fonetik tərkibə malik olub. -ar, -ər qeyri-qəti gələcək zaman şəkilçisi ilə müqayisə etsək, demək olar ki, çox nadir halda istifadə edilib.

Qeyri-qəti gələcək zaman -ar² şəkilçisi vasitəsilə düzəlir.

“Gələcək zamanın bu forması da hal və hərəkətin danışıq vaxtından sonra icra olunacağını göstərir, -ar² şəkilçisi vasitəsi ilə əmələ gəlir” [1, s.99].

N.K.Dmitriyev qeyri-qəti gələcək zamanın feili sifətdən əmələ gəldiyi fikrini irəli sürür [127, s.62]. A.A.Axundovun fikrincə, “bu fikir daha doğrudur. Bunu Azərbaycan dilinin materialları da təsdiq etməkdədir. Belə ki, -ar², xüsusən, onların inkarı olan -maz² formalı feili sifətlər Azərbaycan dilində geniş yayılmışdır” [1, s.100].

A.M.Öksüz müasir türk dilçiliyində feilin dörd zaman növünün olduğunu bildirib: keçmiş zaman növü (keçmiş zaman), şimdiki zaman növü (indiki zaman), gelecek zaman növü (gələcək zaman), geniş zaman növü (qeyri-qəti gələcək zamana uyğun gəlir).

Türk dilindən fərqli olaraq, Azərbaycan dilində geniş zaman termini yoxdur və qeyri-qəti gələcək zaman adlanan zaman forması bir sıra hallarda geniş zamanı ifadə edir. Məsələn: Su **axar**, çuxurun **tapar** [8, s.5].

“Geniş zaman şəkilçiləri üç zaman mənasını ifadə edir: a) bütün zamanlar;

b) keçmiş və indiki zaman anlayışlarını; c) gələcək zaman anlayışını.

Müasir türk dilində geniş zamanın əlamətləri -r, -ar, -er, -ır şəkilçiləridir. Bu şəkilçilərdən -r hazırda ümumi geniş zaman şəkilçisi kimi işlənir. Məsələn: -bak-ar, gör-ür, yakala-r. Geniş zamanın inkarı I şəxs təkində və cəmində -ma², digər şəxslərdə isə -maz² şəkilçisi vasitəsi ilə ifadə olunur” [8, s.11].

“Oğuznamə”də qeyri-qəti gələcək zamana aid nümunələrdən geniş şəkildə istifadə olunmuşdur. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1) -ar, -ər şəkilçisi ilə işlənənlər:

Oğlana – övrətə olan qulluq yabana **gedər** [7, s.23]; Ölüsündən könlək tartınandan nə xeyir **umarsan?** [7, s.31]; Gəzəgən iki evi viran **edər** [7, s.150]; Yalançılıq kökün bərabərlik **kəsər** [7, s.174].

2) -maz, -máz inkar formasının şəkilçisi ilə işlənənlər:

El dutduğu qabaqcaq hasil **olmaz** [7, s.22]; Ala qarğadan alımım olsun, **almazsam**, ölümüm olsun [7, s.25]; Sabahdan buçuqa qıymayan birərdən ikilə **olmaz** [7, s.119]; Yoqludan Tanrı da **almaz** [7, s.177].

1) “y” bitişdirici samiti ilə işlənənlər:

Kim ozan **deyər**, kim qissə **deyər**, eylə kim yer alar [7, s.51]; Bir ata toquz oğul **bəsləyər**, amma toquz oğul bir babayı **bəsləyəməz** [7, s.78].

4) Birinci tərəfi -ar, -ər şəkilçisi ilə, ikinci tərəfi -maz, -máz inkar forması ilə işlənənlər:

Açın könlü **toyarsa**, gözi **toymaz** [7, s.57]; Adlu kişi adından **qorqar**, adsız

kişi Tanrıdan **qorqmaz** [7, s.60].

5) Birinci tərəfi -maz, -məz inkar formasından, 2-ci tərəfi -ar, -ər şəkilçisi ilə işlənənlər:

Dilkü ininə **sıgımaz**, quyruğuna qabaq **asar** [7, s.97]; Danışməndlər vermək **sevməz**, almaq **sevər** [7, s.101]; Yerü gög **götürməz** anı ki, insan **götürər** [7, s.173].

Qeyri-qəti gələcək zamanın -maz² inkar formasının tarixən bir çox fonetik variantlarından istifadə olunmuşdur. H.İ.Mirzəzadə [6, s.152-159] və dialektoloqumuz R.Ə.Rüstəmov [12, s.158] qeyri-qəti gələcək zamanın -maz² inkar formasının tarixən -man, -mən; -manam, -mənəm; -mar, -mər; -maz, -məz şəkilçiləri vasitəsi ilə ifadə olunduğunu qeyd ediblər. Qeyri-qəti gələcək zamanın tarixən inkar formasını ifadə edən bu şəkilçilərdən “Oğuznamə” və “Kitabi-Dədə Qorqud” yazılı abidələrində istifadə olunmamışdır.

Adlarını qeyd etdiyim bu “Oğuznamə”lərdən fərqli olaraq Ə.Bahadır xanın “Şəcəri-Tərakimə” yazılı abidəsində -maz, -məz inkar formasının tarixi variantı -mar, -mər şəkilçisindən də istifadə olunmuşdur. Aşağıdakı nümunəyə nəzər yetirək:

Neçə ki, biz sağıq, biz bu sözlərdən **dönmərik** [2, s.72].

-mar, -mər inkar formasının şəkilçisi yalnız bir nümunədə işlənmişdir.

Müqayisə üçün qeyd edək ki, -mar, -mər inkar formasının tarixi variantından F.Rəşidəddinin “Oğuznamə”sində də bir nümunədə istifadə olunmuşdur. Aşağıdakı nümunəyə nəzər yetirək:

Əgər biz bilsək ki, siz il olub, hər il xəzinəyə vergi göndərəcəksiniz, biz sizə hücum **etmərik** [11, s.25].

Deməli, qeyri-qəti gələcək zamanın -maz, -məz inkar formasının tarixi variantı olan -mar, -mər həmin əsrlərdə qeyri-məhsuldar şəkilçi kimi işlənmişdir. Müasir ədəbi dilimizdə isə bu şəkilçi yalnız birinci şəxslə işlənir. Məsələn: Mən gəlmərəm.

Gələcək zamanın hər iki növü – qəti gələcək və qeyri-qəti gələcək zaman şəkilçiləri tədqiq etdiyimiz yazılı abidələrdə işlənmişdir. Məlumdur ki, -acaq, -acək qəti gələcək zaman şəkilçisi müasir dilimizdə məhsuldar bir şəkilçi kimi işlənir. Lakin həm S.Əlizadənin tərtib etdiyi “Oğuznamə”, həm də “Kitabi-Dədə Qorqud” yazılı abidələrində yalnız bir nümunədə -acaq, -əcək şəkilçilərindən istifadə olunmuşdur. Nəzmlə yazılmış bu əsərlərdən fərqli olaraq, nəsrə yazılmış olan Ə.Bahadır xanın “Şəcəri-Tərakimə” və F.Rəşidəddinin “Oğuznamə”sində isə -acaq, -əcək şəkilçilərindən geniş şəkildə istifadə olunmuşdur. Demək ki, nəsr ilə yazılmış əsərlərdə bu şəkilçilər daha geniş işlənmə tezliyinə malik olub.

-ar, -ər qeyri-qəti gələcək zaman şəkilçisinin həm təsdiq, həm də inkar forması tədqiq etdiyimiz abidələrdə geniş şəkildə işlənmişdir.

Ə.Bahadır xanın “Şəcəri-Tərakimə” və F.Rəşidəddinin “Oğuznamə”sində

-maz, -məz inkar formasının tarixi variantı -mar, -mər şəkilçisindən də istifadə

olunmuşdur. -mar, -mər şəkilçisinin inkar forması müasir ədəbi dilimizdə yalnız birinci şəxsdə işlənir.

Elmi yeniliyi: “Oğuznamə” lərin dilində gələcək zamanın morfoloji xüsusiyyətləri tədqiqat obyektini kimi seçilmiş, bununla bağlı aparılan araşdırmalara elmin son yenilikləri baxımından qiymət verilmiş, mübahisəli məqamlara aydınlıq gətirilmişdir.

Tətbiqi əhəmiyyəti: Ali məktəblərdə Azərbaycan dilçiliyinin aktual problemlərini, xüsusən “Oğuznamə” lərin dil xüsusiyyətlərini öyrəndə nəzəri mənbə kimi istifadə etmək olar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Axundov, A.A. Feilin zamanları / A.A.Axundov. – Bakı: ADU, – 1961. – 137 s.
2. Əbülqazi, Bahadır xan. Şəcərəi-Tərakimə / Bahadır xan Əbülqazi. – Bakı: Poliqrafiya birliyi, – 2002. – 131 s.
3. Əliyeva, G.F. Türk dillərində zaman kateqoriyası / G.F.Əliyeva. – Bakı: Nurlan, – 2010. – 262 s.http://anl.az/el/f/fg_tdzk.pdf
4. Xəlilov, B.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin morfoloqiyası / B.Ə.Xəlilov. Bakı: Nurlan, – h.2. – 2007. –354 s. <https://www.buludxan-xelilov.com/pdf/azerb-dilininin-morfologiyasi-II-hisse.pdf>
5. Hüseynzadə, M.H. Müasir Azərbaycan dili. Morfoloqiya: Ali məktəblər üçün dərslik / M.H.Hüseynzadə.– Bakı: Maarif, – h.2. – 1983. – 320 s.
6. Mirzəzadə, H.İ. Azərbaycan dilinin tarixi morfoloqiya / H.İ.Mirzəzadə. – Bakı: Bakı Universiteti, – 1990. – 373 s.
7. Oğuznamə / Tərtib edəni, müqəddimə, lüğət və şərhlərin müəllifi: Samət Əlizadə. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006. – 213 s.
8. Öksüz, A.M. Çağdaş türk və Azərbaycan dillərindəfeilin zamanları: / Filologiya elmləri namizədi ... dissertasiya /– Bakı, 2003. – 130 s.
9. Покровская, Л.А. Грамматикагагаузскогоязыка. Фонетика и морфология / Л.А.Покровская. – Москва: Наука, – 1964.– 298 с.
10. Rəhimov, M.Ş. Azərbaycan dilində feil şəkillərinin formalaşması tarixi / M.Ş.Rəhimov. – Bakı: EA nəşri, – 1965. – 267 s.
11. Rəşidəddin, F. Oğuznamə / F.Rəşidəddin. – Bakı: ADN-Poliqrafiya birliyi, – 1982. – 71 s.
12. Rüstəmov, R.Ə. Azərbaycan dili dialekt və şivələrindəfeil / R.Ə.Rüstəmov. – Bakı: EA nəşri,– 1965. – 320 s.
13. Seyidov, Y.M. Azərbaycan dilinin qrammatikası / Y.M.Seyidov. – Bakı: BDU, – 2000. – 396 s.
14. Тумашева, Д.Г. Татарскийглаголь / Д.Г.Тумашева.– Казань: Изд-

воКазанскогоУниверситета,– 1986.– 188 с.

GUNAY İMAMALIYEVA

MORPHOLOGICAL FEATURES OF THE FUTURE TENSE IN THE LANGUAGE OF THE “OGHIZNAMA”

Summary

Key words: “Oguzname”, turkish languages, tense, future tense, future definite tense, future indefinite tense, morphological features Both types of future tense – definite future and indefinite future tense suffixes were used in the written monuments we studied. It is known that the definite future tense suffix -ajag, -ejeg is used as a productive suffix in our modern language. However, in both the “Oguzname” and “Kitabi-Dade Gorgud” written monuments compiled by S. Alizade, the forms -ajag, -ejeg were used in only one example. Unlike these works written in verse, in the “Shajarei-Tarakim” of A. Bahadır Khan and the “Oguzname” of F. Rashidaddin, which were written in prose, the forms -ajag, -ejeg were widely used. This means that these suffixes had a wider frequency of use in works written in prose. Both the affirmative and negative forms of the indefinite future tense suffix -ar, -er were widely used in the monuments we studied.

"OGHUNNAMA" LARIN DİLİNDE GELECEK ZAMANIN MORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ

Özet

Anahtar kelimeler: "Oğuzname", Türk dilleri, zaman, gelecek zaman, gelecek belirli zaman, gelecek belirsiz zaman, morfolojik özellikler

İncelediğimiz yazılı anıtlarda her iki tür gelecek zaman - belirli gelecek ve belirsiz gelecek zaman ekleri kullanılmıştır. Belirli gelecek zaman eki -acaj, -acaj'ın modern dilimizde üretken bir ek olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ancak S. Alizade tarafından derlenen "Oğuzname" ve "Kitabi-Dade Gorgud" yazılı anıtlarında -acag, -eceg biçimleri sadece birer örnekte kullanılmıştır. Manzum olarak yazılan bu eserlerden farklı olarak nesir olarak yazılan A. Bahadır Han'ın "Şecere-i Terekime"sinde ve F. Reşideddin'in "Oğuzname"sinde -acag, -eceg şekilleri yaygın olarak kullanılmıştır. Bu da bu eklerin nesirle yazılmış eserlerde daha geniş bir kullanım sıklığına sahip olduğu anlamına gelmektedir.

Belirsiz gelecek zaman eki -ar, -er'in hem olumlu hem de olumsuz biçimleri incelediğimiz eserlerde yaygın olarak kullanılmıştır.

Rəyçi: dosent Eminli Böyükxanım